

---

*О.В. Дзюба,
аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КАТЕГОРІЯ “СВЯЩЕННЕ” Р.ОТТО В КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ РЕЛІГІЄЗНАВЧОЇ ТЕОРІЇ

Для сучасного релігієзнавства термін “священне” або “сакральне” є ключовим у побудовах теоретичного характеру, оскільки саме він, по-перше, позбавлений конфесійної конкретики, по-друге, дає можливість розглядати релігійні явища системно, тобто як такі, що мають однакову структуру і функції. Таким чином, ці дві характеристики терміну “священне” дають змогу розвивати теорію релігієзнавства як академічну дисципліну, що відповідає принципам методологічної і світоглядної незаангажованості.

Розглянемо значення терміну “сакральне” у концепції Р.Отто й окреслимо теоретичні виходи, на які він нашттовхує. Але спочатку зробимо невеличкий екскурс в історію терміну “сакральне” в релігієзнавстві.

Є.Торчинов в одній із своїх праць висловив думку щодо цього терміну: “... без поняття сакрального, точніше, без відношення до чогось як до сакрального, жодної релігії не може бути” [10] (зауважимо, що сам дослідник, вказуючи на безперечні переваги цього терміну як критерію релігійності явищ, не був його прихильником).

Загалом, традиція визначати релігію через дихотомію “сакральне – профанне”, тобто перевіряти її наявність в уявленнях, віруваннях, доктринах, походить від М.Вебера й Е.Дюркгейма. Згодом ця ідея стала надзвичайно популярною в релігієзнавстві завдяки творчості чи не найвідомішого релігієзнавця ХХ ст. М.Еліаде, який обстоював тезу, за якою “... найпростішою дефініцією сакрального знов-таки лишається протиставлення його профанному...” [11, 406]. М.Еліаде називав це подвоєння діалектикою, а, наприклад, марксистське релігієзнавство – ілюзією.

Звичайно, М.Еліаде не був винахідником поняття “сакрального”, йому належить розкриття змісту цього поняття через дихотомію з профанним; саме в цьому полягає новація його теорії релігійних феноменів. Витоки еліадівських ідей слід шукати в автора першого систематичного твору з феноменології релігії Р.Отто – так би мовити, “батька” класичної феноменології релігії.

Цінність наукового доробку Р.Отто для релігієзнавчої науки не викликає сумнівів. Він був дослідником різноманітних феноменів релігії, автором праць, що мали великий вплив на релігієзнавство ХХ ст. Тут ми зупинимося лише на одному теоретичному моменті, а саме – на понятті “священне”, розробленому Р.Отто в межах однойменної праці [12]. Здобуток Р.Отто в цьому аспекті полягає у знаходженні поняття, з одного боку, для чистої мови опису релігійних феноменів, позбавленої релігійних конотацій й оціночних суджень, а з іншого – поняття, описати яке можливо лише в межах релігійної мови, тобто лише зсередини предмету дослідження, не апелюючи до жодної іншої гуманітарної науки, крім релігієзнавства. Саме таким поняттям, об’єктом релігії постає в Р.Отто “das Heilige” [13], тобто “священне”. Спробуємо зрозуміти, яким чином і з якою метою Р.Отто застосовує подібну номінацію, оскільки саме з цим дослідом у спробі побудови несуперечливої теорії сутності релігії пов’язаний початок класичної феноменології релігії.

Р.Отто створює нове слово в німецькій мові [14] – “das Heilige” – методом субстантивування прикметника “heilig” (укр. – “святий”, “священний”) [3, 88]. Він пише: “Усвідомлення і визнання чогось “священним” є, насамперед, своєрідною оцінкою, яка здійснюється *так* тільки в релігійній сфері” (Курсив мій. – О.Д.) [3, 11]. Але прикметник – завжди залежна одиниця мови, тому, щоб позбавити слово

предикативних характеристик, Р.Отто робить із нього іменник, додаючи за правилами німецької граматики артикль “das”. Тим самим він створює незалежне самореферентне поняття “das Heilige”, тобто “священне”. Крім того, для концепції Р.Отто і для подальшого розвитку релігієзнавчої науки принципово важливим є те, що “священне” постає не лише як поняття, а як категорія, тобто щодо нього вже не існує жодного родового поняття, а воно само є граничним результатом абстрагування і має максимально очищений зміст. Саме цей сутнісний зміст схоплення священного Р.Отто визначає як своєрідний “надлишок” в обсязі поняття, момент, який, у принципі, є не доступним в понятійному раціональному осягненні. Дослідник відзначає, що, зазвичай, про “священне” йдеться виключно в переносному, але ніяк не у витоковому змісті слова; здебільшого його розуміють як абсолютний моральнісний предикат, як щось абсолютно *добре*. Але таке вживання слова “священне” не можна вважати строгим. Р.Отто стверджував, що хоча священне містить у собі все це, тим не менш, воно утримує навіть на рівні нашого відчуття певний, чітко окреслений надлишок, який, власне, і дає змогу його вирізнити. Більше того, твердить мислитель, слово “священне” і рівнозначні йому слова в семітських, латинській, грецькій та інших давніх мовах означали передусім і переважно *лише* цей надлишок.

Цей надлишок і є тим сутнісним ірраціональним, що визначає дану категорію: “Священне є для нас складною, складеною категорією в повному смислі цього слова. Моментами, що її складають, є раціональні й ірраціональні частини,.. але за обома своїми моментами – всупереч усякому сенсуалізму й еволюціонізму – вона є суто апіорною категорією” [6, 177], – пише Р.Отто. Та незважаючи на це, священне все-таки доступне в гносеологічному сенсі. Дослідник зауважує: ““Ірраціональне” не є “невідоме” або “непізнаване”. Якби було так, то воно нас жодним чином не стосувалося б, ми не могли б сказати про нього навіть того, що воно “ірраціональне”. Насправді воно “неосяжне”, “невловиме для розуму”, але його “можна пізнати почуттям” [6, 209]. З метою цілком позбавити цей надлишковий зміст “священного” будь-яких апеляцій до властивого людині “почуття мови”, Р.Отто вирішує “відшукати якесь особливе найменування, яке означало б священне *мінус* його моральнісний момент і... *мінус* його раціональний момент взагалі” [6, 12]. Таким найменуванням постає специфічний термін “нуміозне” [15], який, за аргументом М.Пилаєва, потрібний Р.Отто, щоб “позбавитись від перевантаження відтінками змісту німецького прикметника *gottlich* (божественне), а також синонімів у сучасних європейських мовах”, а також, щоб показати згодом “відмінність цієї реальності від її проявів” [2, 19].

Отже, Р.Отто виводить “священне” як суто апіорну категорію (“eine Kategorie rein a priori” – нім. [1, 137]), при цьому зауважимо, що в дусі кантівського філософування авторіві “Священного” цілком вистачило б найменування “категорія”, але, на нашу думку, додавання саме модального відтінку (в цьому випадку для кращого розуміння ідеї Р.Отто ліпше було б не погоджуватися з вимогами граматики щодо цілковитої предикативності даної характеристики) зроблено з метою підкреслити безперечно винятковий характер цієї категорії. Так, Р.Отто, цитуючи Канта щодо моментів пізнання, які цілком з досвіду не виводяться і не можуть бути виведені, щодо почуття нуміозного (священного) [6, 178] пише, що, як і чисті поняття розсудку Канта, “такі почуття вказують на самостійне, приховане джерело утворення уявлень і почуттів. Воно перебуває в душі незалежно від чуттєвого досвіду, будучи “чистим розумом” у найглибшому змісті, який, в силу безмірності свого змісту, має відрізнятися від суто теоретичного або чистого практичного розуму Канта як щось більш високе й більш глибоке” [6, 179].

Таким чином, визначивши сакральне суто апіорною категорією, Р.Отто визнав принциповий момент у розумінні релігії та релігійності, а саме – антиредукціонізм і виражений антипсихологізм, антиподи яких були досить популярні в епоху

захоплення філософією життя П.Наторпа, Г.Когена, Р.Ейкена та ін. [6, 267]. Р.Отто пише: “Будь-яка релігія, що бажає бути чимось більшим, ніж просто вірою в традицію і в авторитет, яка виходить з переконання, з внутрішньої особистісної позиції,.. має виходити з властивого їй способу пізнання істини і передбачати принципи пізнання, згідно з яким вона здатна саму себе визнавати істинною. Такі принципи мають бути апріорними – їх не дають ні досвід, ні історія” [6, 257].

Р.Отто визначає свою виключно емпіричну позицію, що базується на принциповому розмежуванні священного як апріорної категорії і священного як проявленого в явищі: “Так що релігія є і цілком породженням історії, оскільки тільки в історії розвивається здатність до пізнання священного, і виявом священного на певних відтинках історії. Не існує ніякої “природної” релігії на протиположності історичній; тим більше немає вродженої релігії” [6, 259]. Тим самим дослідник підкреслює важливість категорії “священного” саме в методологічному аспекті пояснення релігії. Крім того, Р.Отто підкреслює, що апріорні пізнання не належать до тих, “... що мають будь-які розумні істоти,.. але до тих, які така істота *може мати*” (Курсив мій. – О.Д.) [6, 259].

Звернемося до схеми розгортання сутності явища – як такого взагалі – на прикладі наукового доробку О.Ф.Лосєва, при цьому сприйматимемо підхід останнього як еквівалентний оттівському, але взятому у найширшому філософському витлумаченні. Відзначимо щодо цього, що підхід О.Ф.Лосєва загалом схожий з думкою Р.Отто щодо сутності релігії, але з тією відмінністю, що Отто цілком базується на релігійній ситуації, а Лосєв дає найзагальніший філософський феноменологічний виклад стосовно сутності будь-якого явища взагалі.

О.Ф.Лосєв [16] описував логіку розуміння сутності й розгортання сутності в явищі так: “Апофатична сутність імені (речі. – О.Д.) може бути визнаною тільки поряд зі своїм інобуттям, тобто відмінністю, інакше кажучи – як одночасно і катафатична сутність. Далі сутність, проявляючись, *переходить* в явище, опановує себе в явищі. Сутність начебто безпосередньо перетворюється на явище. Сутність і явище зливаються в певну єдину неподільну одиничність, в якій вже неможливо вирізнити ні сутності, ні явища. Це певне цілком нове буття, якого не було ні в простій сутності, ні в голому явищі” (Курсив мій. – О.Д.) [5, 875–876]. У застосуванні до концепції Р.Отто дане твердження охоплює логіку побудови схеми розгортання апріорної категорії “священного” як упредметнення і розгортання її сутності в різних релігіях і в емпіричних формах історії.

Власне це і є базовий нарис концепції релігії, скоріше релігійності в розумінні Р.Отто. І в жодному разі в цьому немає ніякої метафізики чи “речі-самої-по-собі”, бо такі речі геть недоступні розумові людини й виходять за межі кантівського інтересу. Натомість, для Р.Отто “священне” є очевидним фактом свідомості людини, хоча його як такого не існує, а є лише розгортання, виявлення його в історії, – фіксування досвіду священного в певних релігіях. Воно є своєрідною константою опису того втаємниченого і незбагненого досвіду, що називається релігійним. Щоправда, воно не піддається опису і верифікації, так би мовити, в “чистому вигляді”, але охоплюється в описі особливих душевних актів, особливих почуттів і настроїв, властивих релігійній свідомості, в яких воно безпосередньо опредметнюється.

Виникає цілком логічне запитання: як, власне, слід перекладати твір і відповідне поняття Р.Отто – “святе” чи “священне”, оскільки обидва слова мають рівноправне значення в німецькій мові? Справді, наприклад, М.Пилаєв, перший перекладач і дослідник наукового доробку Р.Отто в пострадянському середовищі, у своїй основній праці “Феноменологія релігії Р.Отто” визначив “das heilige” виключно як “святе” [8], хоча в інших працях він використовує обидва слова [Див., наприклад, 7]. У переважній більшості випадків слово “святе” використовує А.Забіяко [2], а для автора “Методології класичного релігієзнавства” О.Краснікова більш прийнятним є термін

“священне” [4]. Отже, варто замислитися, а що, власне, в методологічному сенсі дає використання того чи іншого поняття на позначення головного об’єкту релігійної свідомості і базового поняття феноменології релігії?

Цілком логічною здається аргументація щодо цього А.Руткевича, перекладача першого видання “Священного” російською мовою: “Німецьке “das Heilige” можна перекладати і як “святе”, і як “священне”, і як “сакральне”... Можна навести низку аргументів на користь як “святого”, так і “священного”. Мій вибір, насамкінець, пояснюється тим, що праця Отто в першу чергу звертається до всіх можливих релігій світу, охоплюючи найранніші стадії релігійного досвіду, тоді як досвід “святого” обмежується невеликою кількістю конфесій” [9, 269]. Цей аргумент ми вважаємо найістотнішим, оскільки він дає зручний вихід на розгляд фенології релігії від К.Тіле і П.Шантепі де ла Соссе до М.Еліаде і Ж.Варденбурга у межах єдиної систематичної мови опису.

Загалом, важко переоцінити той величезний внесок у науку про релігію, особливо в методологічному полі, який зробив Р.Отто, застосувавши до аналізу релігії категорію “священне” в її усебічному сутнісному витлумаченні. Так, починаючи з 1917 року [17], “священне” міцно входить у релігієзнавство як надзвичайно зручне й аксіологічно чисте поняття для несуперечливих теоретичних побудов.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

1. *Otto R.* Das Heilige. Uber das Irrationale in der Idee des Gottlichen und sein Verhaltnis zum Rationalen. – Bremen (Nachdruck), 2004.
2. *Забіяко А.П.* Феноменология и аксиология святого в философии религии М.Шелера // Религиоведение. – 2001. – № 2.
3. *Зайцева З.Н.* Немецко-русский и русско-немецкий философский словарь. – М., 1998.
4. *Красников А.Н.* Методология классического религиоведения. – Благовещенск, 2004.
5. *Лосев А.Ф.* Бытие – имя – космос. – М., 1993.
6. *Отто Р.* Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным. – СПб., 2008.
7. *Пылаев М.А.* Феноменология религии как герменевтика “священного” (к методологии неофеноменологии религии) // Религиоведение. – 2005. – № 2.
8. *Пылаев М.А.* Феноменология религии Рудольфа Отто. – М., 2000.
9. *Руткевич А.М.* Послесловие переводчика // *Отто Р.* Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным. – СПб., 2008.
10. *Торчинов Е.А.* Религии мира. Опыт запредельного: Трансперсональные состояния и психотехника. – СПб., 1998.
11. *Элиаде М.* Трактат по истории религий. – СПб., 1999.
12. Повна назва праці “Священне. Про ірраціональне в ідеї божественного і його співвіднесенні з раціональним”.
13. Тут і далі всі німецькі терміни наводяться за німецьким виданням Р.Отто [1].
14. Вироблення неологізмів – загалом специфіка німецької філософії, але щодо Р.Отто маємо відзначити, що вочевидь оригінальним філософом він не був [4, 7–16], хоча беззаперечно був оригінальним релігієзнавцем.
15. Зауважимо, що термін “нумінозне” не є оригінальним винаходом Р.Отто; його використовував ще Ж.Кальвін, як на те вказує сам Р.Отто.
16. Доречі, відзначимо щодо О.Лосєва, що “генетичного” стосунку до феноменології релігії він не мав, а стосовно феноменологічних підходів, навпаки, був послідовним критиком однобічного застосування трансценденталізму в обох його варіантах –

- неокантіанському і гусерлівському, при цьому визнавав евристичну цінність і глибоку філософічність останнього, але не його самостійність [5, 858–872].
17. Вперше книга Р.Отто виходить у 1917 р. у Бреслау. Загалом вона перекладена десятками мов і витримала багато перевидань; перше видання російською мовою здійснене у 2008 р. накладом в 1000 примірників.